

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Manysi *kam* 'medvetalp'

A NyK. legutóbbi kötetében (LV, 54) már röviden jeleztük, hogy a manysi középkondai *kam* 'medvetalp' szó nem a medve-műnyelvnek a szava, nem medvetestrészt jelöl, mint MUNKÁCSI és az ő közlése nyomán KÁLMÁN BÉLA gondolta (I. MUNKÁCSI—KÁLMÁN, Manysi (Vogul) Népköltési Gyűjtemény III/2, 154. l.), hanem növénynév. Ezt az állításunkat akarjuk a következőkben részletesebben megokolni.

Az idézett szó MUNKÁCSI Vogul Népk. Gyűjteményének III. kötetében (128) fordul elő. Ott arról van szó, hogy az égből a földre alábocsátott medve itt „fehér kendőt öltött” sok bogyószedő nőt talál; ezek éppen „toboz-alakú nyírhéjköcsöggel” bogyót szedegetnek. Az ének azután így folytatódik: *kam vōtli jur-sāutātāl || oānkān pōxat tāu-pāl v̄-tox pōmtas* 'szedegető medvetalp köcsöggel || nőcskái [azaz a nőcskék] mellett ő is [ti. a medve] szedegetni kezdett'. (Így fordítja ezt a mondatot MUNKÁCSI a VogNyelvj. 225. lapján is.) A szöveghez csatlakozó jegyzet (MUNKÁCSI—KÁLMÁN, i. m. 203) ezt mondja: „*kam* медвежья лапа (medveműszó); *vōtli* (frequ. -l képzővel) < *vōti* ~ ÉV. *vāti* 'szedeget (bogyót; собирать в рот ягоды)'. A *vōtli* igealak praes. 3. sz. jelzői használatban (I. II, 745). A medve amint a bogyót szedi, előlába talpait „köcsög alakjára” begörbíti, ezért e hely pontosabb fordítása 'Medvetalp-szedegető köcsöggel'.”

A fordításon nem akadunk fenn, sőt szépnek, költőinek is érezzük a képet. Mégis jogos kétségek merülhetnek fel bennünk, vajjon helyes-e a fordítás.

Tkp. már az előzmények sem igen illenek ehhez az értelmezéshez. A medve ti. (miként ezt uo. a 127. lapon olvassuk) azt kérte égi atyjától, hogy „fehér kendőt öltött sok nőcskén mellett toboz-alakú nyírhéj-köcsöggel én is sokat szedegetnék”. Tehát a medve is csak köcsöggel kíván bogyót szedni és ott nem jelzi azt, hogy talpával (?) kívánna szedegetni. Csakhogy ha a medve toboz-alakú nyírhéjköcsőgről, illetőleg bődönyről beszél, ezt az obi-ugor vadásznyelvben szokásos kifejezésmód értelmében rendszerint gyomrára, hasára érti. A „bődöny” (*paip, sāut*), „puttony”, „szedő [bődöny]”, „(bogyószedő) nyírhéjdoboz” a. m. 'a medve gyomra, hasa', „fenyőtoboz” a medve 'szíve, gyomra', egy adat szerint „nyírhéj-kosár” a medve 'nyelve', viszont a medve mancsát, lábát, karmait egészen más szavakkal jelölik (l. különösen MUNKÁCSI, VogNyelvj. 87; MUNKÁCSI—KÁLMÁN, i. m. 153—4; PÁPAY, Északi-osztják medveénekek 129, 131). A medveénekekben tehát nem igen lehet szó

„medvetalp-köcsögről”. Persze ezt a nehézséget is át lehetne még hidalni arra való hivatkozással, hogy itt a „szedegető bödöny” eredeti, nem pedig képes értelemben veendő, és talán csak a „szedegető nőekkel” kapcsolatban használt kifejezésnek ismétlésével van dolgunk, vagyis az obi-ugor énekekben sokszor előforduló formái ismétléssel.

Van azonban egy az előbbinél súlyosabb nyelvi, vagy inkább metrikai nehézség.

A MUNKÁCSI-féle szövegértelmezésnek, hogy „talpával [mint] szedegető köcsöggel” kíván a medve szedegetni, (nem is szólva arról, hogy a pontos fordítás ’medvetalp szedegető-köcsögével’ lenne, nem pedig ’szedegető medvetalp-köcsögével’), csupán a szövegnek olyan tagolása lehet az alapja, hogy a verssor első felében a *kam* szót elkülöníti a *võtti* szótól, és ezt az utóbbi szót értelmileg a verssor második feléhez kapcsolja. Mármost ha ugyanott az ezzel a sorral párhuzamos sort nézzük: *poákwæη kūræp | jur-sáutal* ’toboz-alakú | nyírhéj-köcsöggel’, ez a sor csak olyan felosztást enged meg értelmileg és ritmikailag, hogy a verssor első felének két szava (két üteme) szorosan együvé tartozik: ’toboz-alakú’. Ismerve az obi-ugor énekek, de különösen az azonos vagy hasonló gondolatot kifejező sorok verstani felépítését (l. pl. MUNKÁCSI i. m. I, 050 kk.; STEINITZ, OVd. II, 1 kk.), az itt vizsgált verssor első felében szintén szorosan együvé tartozó egységet kell látnunk. Ha pedig a *kam võtti* egységes szólam, akkor jelentése csak ez lehet: ’*kam-szedegető*’, ’*kam-ot szedegető*’.

De ebben az esetben a *kam* nem jelentheti a medve talpát! De akkor mit jelent?

Gondoljunk csak arra, hogy mit akarhat a medve a maga köcsögével szedni, mi az ő kedves tápláléka? Erre a kérdésre nagyon sokszor felelnek az obi-ugor medvénekek. Ezekből megtudjuk, hogy *Numi-Târæm* a medvének „falevelet rendelt, fűszárat rendelt (*lõptä läum, porj’ läum*), bogyót rendelt, cirbolyatobozt rendelt (*pil läum, päkw läum*)” (VogNépkGy. III, 121); az égi atya maga is kijelenti: „én neked megenni való vesszöbimbót (*ñir-sáw*) fogok rendelni, megenni való fűbimbót (*pum-sáw*) fogok rendelni” (uo. 77). (L. még i. m. I, 235, III, 118, 122, 283, 298, 436; ПАРАУ, Északi-osztj. medvénekek 35, 225–6, stb.) Ismételten halljuk, hogy a medve az „erdei levél-táplálékkal (*võr-lõpta-çalil*) tölti el [a nyarat], a . . . hegyi fűszár-táplálékkal (*ur-porj’-çalil*) tölti azt el” (VogNépkGy. III, 323), hogy lement a Kis-Konda partjához „tavaszi fűszárdarabka (*tüjä porj’ supræs*) végett” (uo. 335), vagy a „Jivr-folyó partjához tavaszi kóródarab (*tüjä porj’-sup*) végett” (uo. 292–3), vagy hogy „hegyen termő hegyi fűszárbeli uti táplálékkal (*ur-porj’-çalil*) . . . erdőben termő erdei fűszárbeli uti táplálékkal (*võr-porj’-çalil*)” halad (uo. 495).

A *kam* tehát lehet toboz, bogyó, levél vagy fű.

Ha mármost figyelembe vesszük, hogy fenti manysi idézeteinkben sűrűn szerepel a *porj’* ’fűszár’, az a *porj’*, amely ЦЕРНЫЕСОВ szótára szerint a „борщевик, пикан (съедобное растение, *Heracleum sibiricum*)” manysi neve (l. még MUNK.—KÁLM. i. m. 280, 398), akkor már csak egy lépés választ el a helyes megfejtéstől. Ennek a борщевик сибирский (*Heracleum sibiricum*)-nak (l. Большая Советская Энцикл.² V, 607) (vagy egyik fájának) orosz neve még медвежья лапа (PAWLOWSKY), német neve pedig Bärenklau, Bärenkraut, magyar neve meg medvetalp. (Erről a növénynevről l. még NyK. LII, 349.) Az orosz медвежья лапа éppúgy, mint

a megfelelő magyar és német elnevezés tehát nemcsak a medvetalp, medve-mancs testrészt, hanem a medvetalp-fű növényt is jelöli.¹

A MUNKÁCSI-féle fordítás tehát az orosz kifejezés félreértésén alapszik. A *kam vőtli* (v. helyesebben: *kam-vőtli* mint összetétel) *jur-saut* 'medvetalp [-fű]-szedő köcsög' ugyanolyan kifejezés, mint pl. uo. a 465. lapon *pil vātna saw paip* 'bogyószedésre való [= bogyószedő] sok puttony', vagy éppen a *saut* szóval: *lām vātna saw saut* (uo.) 'zelniceszedésre való sok bödöny'. (Hasonlóan a 466. lapon.) Az itt szóban forgó sorban tehát egyszerűen arról van szó, hogy a medve füvet szedeget.

De világosabbá válik a verssor második fele is.

Idézzük emlékeztetőnkbe a medveénekek következő sorait: „telhetetlen bödönyömet (*sāwtəm*) onnan szedem im meg, telhetetlen puttonyomat onnan töltöm im meg” (VogNépkGy. III, 25), „telhetetlen bödönyöm (hasam) öblét (*sāwt-sūntəm*) teli szedegetem...” (uo. 134), „telhetetlen bödönyöm szádját (*saut-sūntəm*) töltögetem...” (uo. 238); l. még uo. 268, 269, 270, 326–7; chanti: „üres bödönyének száját (*vošpəl au*) megtölteni...” (PÁPAY, i. m. 226), „üresen levő bödönyöm szádját (*vošpəm au*) megtöltöm” (PÁPAY, Ész.-osztj. medveénekek 131), „meinen ungefüllten Korb (= Magen) bis zum Rand (den Rand [die Öffnung] meines ungefüllten Korbes) (*tēkantanema vōšpem vwa*) fülle ich Bär [Beeren essend]” (STEINITZ, OVD. I, 311.).

A medve tehát a maga „bödönyét” akarja teleszedgetni. A nők tobozalakú edényel (v. edénybe) szedegetnek bogyót, a medve meg a maga [bogyó- és] fű-szedő köcsögével, azaz hasával, gyomrával (v. hasába, gyomrába) szedi a táplálékot. Fenti két sorunk fordítása tehát ez: fű- (pontosabban: medvetalp-fű) szedegető nyírhéjköcsögével (azaz hasával) nőcskéi mellett ő is szedegetni kezdett. És ha még figyelembe vesszük, hogy a *nir-saw*, *pum-saw* 'vesszőbimbó, fűbimbó' a 'betevő falatot', az 'ínséges kenyeret' is jelölheti (VogNépkGy. I, 87, 235–6), arra is gondolhatnánk, hogy a *pori* és *kam* szavakon is általában a táplálékot értheti a manysi ének; ebben az esetben pedig a *kam-vőtli* mint pars pro toto kép itt azt is jelentheti, hogy „táplálék-szedő”.

Még csak egyet kell megjegyeznünk. Nem lehetetlen, hogy a „bödöny” itt „száj” (vagy „nyelv”) jelentéssel szerepel (vö. fent a nyírhéj-kosár „nyelv” jelentését és példáinkban a bödöny „szádját”, „nyílását”, ami persze nem jelent még 'száját'). Ha így áll a dolog, akkor az itt vizsgált kifejezés azt jelentené, hogy a medve a szájával szed, tép füvet. Ez az értelmezés ti. még közelebb állna MUNKÁCSI közlőjének a magyarázatához (l. MUNKÁCSI-KÁLMÁN, i. m. 203): „собирает [ez gyakori nyelvjárási alak собирает helyett] в рот”, azaz 'szájába szed'.

Azt hiszem, a *kam* szóról sikerült bebizonyítanunk, hogy ez, valamint orosz медвежья лапа fordítása nem a medve talpát, lábát jelenti, hanem mindkét kifejezés egy növénynek a neve.

És hogy teljesen bezáruljon a kör: a manysi 'medvetalp-fű' jelentésű *kam* szó egyezik a chanti DN. *kōmz* szóval (KARJ.—TOIV. 403), melynek jelentése 'eine blattlose Sumpf- und Uferpflanze mit hohlem Stengel (kann 1 m und noch höher werden?)', *пучка*, ezt pedig TOIVONEN (FUF. XVIII, 189) a komi *gum* 'Stengel, Halm; Rohr; Rohrpfeife', udm. *gumi* ua., lapp *gabme*

¹ Vö. udm. (MUNK. *gondir-pid* 'a keserű lapúnak óriási levele' (VotjSz. 247), 'keserűlapu levél' (uo. 554), tkp. 'medveláb'.

'caulis pennae', finn *käämi* 'fistula textoria; Weberspule' szavakkal egyezettette (a permi és a finn-lapp szavakról l. már előbb WICHMANN: FUF. XVI, 189—190).

Jellemző, hogy a komi *gum*-nak egyik összetétele ugyancsak a medvetalp-fűnek a neve. Vö. (WICHM.—UOT.) Sz., L., I., Ud., P. *gum* 'eine essbare Pflanze (Sz.), eine röhrenstengelige, wenn jung, essbare Pflanze, röhriger Stengel der Pflanze (L.),...'. V., L. *aža-gum* 'Bärenklaub (Heracleum)' [az 'Säure']; (WIED.) *az-gum*, *aža-gum* 'Bärenklaub (Heracleum sibiricum)'; (РОРОВ—ЛИТКИН) *аз*, *aža-gum* 'борщевник (роженец)' (8. l.), 'лапа медвежья' (uo. 102. l.); (ЛИТКИН) *aža-gum*, I. *аз* 'борщевник, медвежья лапа'; (САНОВ) *ažagum*, *ažgum* 'борщевник', stb.

Persze van ennek a szómagyarázatnak a szó megfejtesén túl is figyelemreméltó tanulsága. Ha MUNKÁCSI szógyűjtésében egyszerűen csak így jegyezte volna fel ezt a szót: *kam* 'medvetalp', akkor valószínűleg egészen más, mégpedig helytelen úton kerestük volna a szó etimológiáját. Magam is ebbe a hibába estem volna. Amikor ti. az obi-ugor nyelvek komi eredetű jövevényszavaival foglalkoztam, eredetileg ezt a szót is közéjük soroltam, és a komi *kem* 'Wadentiefel . . . , Schuh . . . , Fussbekleidung' (*kem-kot* 'Fussbekleidung'; *kemteg* 'barfuss, mit blossen Füßen') szóban láttam a ms. szó forrását. A magyarázat valószínűségét az is emelte volna, hogy egyébként is több komi eredetű medveműszó van az obi-ugor nyelvekben. Szerencsére azonban összefüggő szöveg segítségével tudtuk MUNKÁCSI adatát ellenőrizni. És ekkor ez az eset is — mint számos más, hozzá hasonló eset — igazolta, hogy szótárnak csak a legbiztosabb, legkétségtelenebb esetekben szabad a szó pusztá lefordításával megelégednie. A szó használatát megvilágító példák nélkül a szótár sokszor félrevezeti a kutatót. (Néhány, ilyen alapon keletkezett félreértést a FUF. XXX. kötetének 318—9. lapján állítottam össze. Hogy csak két, a miénkhez nagyon hasonló példát említsek: SZILASI a mordvin *panžuma* 'Schloss' [= 'lakat'] szót 'Schloss; kastély'-ra értette (NyK. XXIV, 55), a manysi *āntar* 'méh' [= 'Gebärmutter'] szót meg 'Biene'-nek fordította (NyK. XXV, 325; vö. WICHM.: FUF. XVI, 208.) Persze, még ha szövegben jegyzi is fel a gyűjtő a szót, akkor is lehetséges a félreértés, miként éppen az itt tárgyalt manysi szó is mutatta, de itt legalább rendszerint kéznél van az ellenőrzésnek, helyesbítésnek a lehetősége.

FOKOS DÁVID

Egy régi csuvas jövevényszó az udmurtban

MUNKÁCSI 1952-ben megjelent udmurt szöveggyűjteményében fordul elő a szarapuli nyelvjárásban feljegyzett *karmon* szó a fiúgyermek születésekor mondott imádságban: *kunli keñer karmon med lo!* 'er möge dem Zar ein Zaun (d. h. Verteidiger, Soldat) werden!' (MSFOu. CII, 2). A szó az általam ismert szótárakban nincs följegyezve. A jegyzetben a mondatnak ez az orosz fordítása: чтобы царю „городом”, т. е. солдатом был (uo. 536). MUNKÁCSI az orosz город szót 'kerítés'-nek fordította, bár mai köznyelvi jelentése 'veteményes kert', de úgy látszik, nyelvmestere orosz nyelvjárásában megvan még a szónak eredeti 'kerítés' jelentése is (éppúgy, mint a magyar *kert* is eredetileg kerítést jelentett). A szó az orosz город 'város' származéka, amely eredetileg nemcsak várost, hanem várat is jelentett (vö. óbolg. *gradъ* 'Burg, Stadt; Garten', szerb-horvát *grád* 'Festung, Stadt', szlovén *grád* 'Burg, Schloss; Stadt', cseh *hrad* 'Schloss, Burg', lengyel *gród* 'Burg, Schloss', felső-szorb (alsószorb) *hród (grad)* 'Schloss, Burg', poláb *gord* 'Scheune, Stall; Burg, Schloss; Gerichtsam't' (BERNEKER, SlEtWb).

Kétségtelen, hogy az udmurt nyelvmester nem ismerte a *karmon* szó eredeti jelentését, amely nyilván erősséget, várat jelentett, s régi csuvas jövevényszó, amely már a csuvasban is elavult. A szó ASMARIN följegyzése szerint *karman* 'Festung', s a *kar-* 'aufmachen, aufsperrén; umgeben, umzäunen', (PAASONEN) *kar-* 'kiterít, terjeszt, szétterít, kifeszít, kitár, kitát' ige származéka. A szó megfelelője mástörök nyelvekben is megvan, amint RÄSÄNEN (FUF. XXIV, Anz. 48) kimutatta, s ugyanő mutatott rá arra, hogy a csuvas szót a mari nyelv is átvette *karman* 'überzeugend; Festung' alakban, a hegyi-mariban: *kärmän* (VASILJEV—MITJUKOV). A hegyi-mariban azonban Nyizsnijnovgorod város *u-yarman* ('új vár') nevében megmaradt mélyhangú alakban is RAMSTEDT és saját följegyzésem szerint, sőt az egyik urzsumi (UP.) nyelvjárásból való szövegben előfordul az *òðà-karman* szó, amely tkp. azt jelenti: 'udmurt vár', de nyelvmesterem sem értette, s 'udmurt zseb'-nek értelmezte, mert az oroszban a szó zsebet jelent (l. RÄSÄNEN: Nyt. LXVII, 122; BEKE: NyK. LIII, 251).

BEKE ÖDÖN

Az üldöz szó eredete

(Részlet a „Nyelvtörténeti séták nyelvemlékeink között” c. műből)

BÁRCZINAK (SzófSz.) az a véleménye, hogy e szó „eredete ismeretlen” és hogy „az *öl* igéből való származtatás elfogadhatatlan”. Ez a származtatás BUDENZTŐL való, ki ezt írja: „... a magy. *öl*-höz tartozónak látszik a frequ. alakú *üld*-, *üldöz*- 'persequi' ige... hiszen rendesen csakugyan »ölés« az »üldözés« célja. Molnár Albert az *öldöz* alakot is adja »persequi« fordítással.” (MUSZ.) Magam „Az ugorokori vadászélet magyar szókincsbeli emlékei” c. értekezésemben — BUDENZ véleményéhez csatlakozva — a következőket írtam (Ethn. LXII, 281):

„... Most azután — az *üldöz* (régiesen: *öldöz*) eredetét kutatván — előhozok olyan alakokat is, melyek azt láttatják, hogy a magyar *öl*-vogul megfelelőjének, az *al*-igetőnek gyakorító képzős származékai azt is jelentik, hogy: 'üldöz'. „Lúd vadászó két férfi, selyemmentét öltött két fejedelem, bársonymentét öltött két fejedelem, észrevette (ti. a medvét). Két oldalról eveztek feléje. A selyemmentét öltött két fejedelem bármilyen nyíllal *üldözi* is (*äliläu*-; *älil*-; tulajdonképpen 'öldös'): nincs módjukban őt megölni (*jäl-älne*; *älne* ugyanaz az alak, mint a magyar *ölni*, a *jäl*-igekötő pedig azt jelenti, hogy 'le'. VNGy. IV, 251; vö. még VNGy. II, 13) — „A selyemmentét öltött két fejedelem elkezdtek ismét *üldözni* (*älkhatox* — ez is az *äl*-gyakorító képzős származékának igeneve). A szamojéd férfi öreg (ti. a medve) magát megölni engedi (*älaptaxtas*)” (VNGy. IV, 252.) Íme, az egyik idézetben az *äl*- azt jelenti, hogy 'öl', de a belőle képzett ige azt jelenti, hogy 'üldöz', a másik idézetben az *äl*- egyik származéka megint azt jelenti, hogy *öl*, másik származéka megint azt, hogy 'üldöz'. Ezek a vogul adatok aztán csakugyan véget vehetnek az *üldöz* eredete felől való minden bizonytalanságnak, hogy az *üldöz* az *öl* igéből lett-e, vagy nem...

BEKE (Nyr. LXXVI., 147) azt írja: „MÉSZÖLY GEDEON... az *öl* ige vogul és osztják megfelelőinek 'v a d á s z i k' jelentésével igyekszik BUDENZ magyarázatát bizonyítani.” BEKÉNEK ez észrevételére megjegyzem, hogy a figyelmes olvasó a maga szemével meggyőződhetik arról, hogy én két olyan vogul származékigével is bizonyítok, melyeknek alapszava a magyar *öl* megfelelője, jelentésük pedig 'ü l d ö z'. Annál világosabban láthatjuk az *öl*, *öldös*, *öldöz*, *üldöz* egy tőről sarjadtát, mert hiszen az *öl*-nek is megvan *ül*-változata: ti. az *ököd* igealak az ÖMS. nyelvén így hangzott: *ülüd*... Teljesség kedvéért megjegyzem, hogy a XVI. és XVII. századi nyelvemlékeinkben megvan az *öl* igének, illetőleg származékainak *äl*-alakja, sőt *il*-alakja is. Az *üldöz*-döz képzője összetett képző, a *d* és *-z* képző összetétele; az *üldöz* *üld*-ből lett, mint a *küldöz* *küld*-ből, a *toldoz* *told*-ből. Annak az egykori

üld-nek *ild*- változata van a HB. *ildetü*- ('üldözés, üldözet') szavában. Az *il*- ~ *ël*- ~ *ül*- ~ *öl* olyan alakváltozatok, mint *kiz* ~ *kéz* ~ *küz* ~ *köz*."

S tegyük még hozzá: *fiz*- ~ *füz*- ~ *föz*- (l. HB. 13. *feze* olv. *föze*).

MÉSZÖLY GEDEON

Obi-ugor szófejtések

1. Manysi *śak-uj* 'egy lúdfajta'.*

Ez a manysi szó tudtommal eddig nem volt semmiféle szójegyzékből vagy szövegből följegyezve. A VNGy. IV. kötetéhez tartozó jegyzetek között találtam a következőt:

„*śak-uj* 'казак': *vāsnəl jäninū, luntnəl mān, punä ħansän, pāħäyā nērpinēj', sisä sēmel, sip-luyä ħansän, ma'ilä voikən.*” A szó szövegben nem fordul elő, mert a VNGy. IV, 290. lapján egy *śat* nevű madár szerepel, ezt MUNKÁCSI nem fordítja le, a fordítás is csak „*śat*-madár”. Ez a madár a *Muwj-kēs-paul*-ból (Szigva mellett) való *Rompantop* közlő szerint egy veréb-nagyságú kismadár. Mikor később egy *N'ältlin-pauli* (Szoszva) manysitól érdeklődött a *śat* szó jelentése iránt, az ezt nem ismerte, hanem csak a *śak-uj*-t, és a fönti leírást adta róla. Magyarul a következőképpen hangzanék: A *śak-uj* a récénél nagyobb, lúdnál kisebb, tolla tarka, két oldala színes, háta fekete, nyaka tarka, melle fehér. A leírás eléggé ráillik a Szibériában az Ob-vidéken is gyakori vörös nyakú lúdra (branta ruficollis), amely a vadludak közül a legkisebb. Az orosz казак jelentése ugyan PAWLOWSKY szótára szerint 'Schnee-ammer' (Pledroplanes nivalis), de erre kevésbé illik a leírás.

A manysi szó kétségtelenül összefügg a következő chanti szóval: PALLAS (Zoogr. II, 232) *Tschakvoi* 'Anser ruficollis', АНЛQV. *śak-voi, ħak-voi* ua., KАРJ. 903 Ni. *śak-uj-iz', Kaz. śā-ku-ij', O. śāħug-i* 'kleinste Gänseart'.

A madárnév második tagja mindkét nyelvben az 'állat' jelentésű szó. A chanti alak átkerült az orosz nyelvbe is: (PAWL.) чаргой anser pulchricollis, die braunhalsige Gans (I. KÁLMÁN: NyK. LIII, 166 és Acta Lingu. Hung. I, 265).

Ugyancsak nemrég bukkantam rá a szónak egy KANNISTO-tól följegyzett alakjára is: KK. *śāħboi māyləp biślənt pəββi* 'als gänsebrüstige kleine Gänseküchlein' (MSFOU. CI, 307), majd magyarázatként a jegyzetek közt: *śāħboi lənt* 'пестрый, маленький гусь, bunte, kleine Gans' (uo. 455).

2. Chanti *pütē* 'Dickdarm'

A chanti (KARJ-TOIV. 765/a) Ni. *pütē* 'Dickdarm, Mastdarm (des Viehes, wahrsch. auch des Menschen)'; Kaz. *pütē* 'Dickdarm, Mastdarm (des Renn-tiers); ein länglicher Sack im Bauch, in der Nähe des Magens (wird umgekehrt, gewaschen, mit Fett gefüllt und gekocht)' szót HEGEDŰS (NyK. LIII, 274—5) a magyar *pacal, pucor* szóval hozta összefüggésbe. Az egyeztetés helyességét hangtani okok miatt kétségbevittem (NyK. LIV, 256—7). Ezt az állásponto-

* Vö. HAJDÚ: 47 ... 1. — A szerk.

mat ma is tartom. Cikkem végén úgy nyilatkoztam, hogy „mind az osztják, mind a magyar szó továbbra is az ismeretlen vagy bizonytalan eredetűek csoportjába tartozik” (i. h. 257).

MUNKÁCSI kéziratosszótári anyagában most rábukkantam a *chanti* szó pontos manysi megfelelőjére: „*Ē. puti толстая, жирная кишка*” [vastag, zsíros bél]: *sāli-p.*, *lū-p.*, *mis-p.*” A felsorolt összetételekből világos, hogy a nagyobb állatok (rénszarvas, ló, tehén) vastagbélére vonatkozik. A manysi és *chanti* szó egymásnak hangalak és jelentés szempontjából egyaránt kifogástalanul megfelel.

3. Komi *kurja* 'Bucht'.

A komi (WICHM.-UOT.) V., Sz., L., I., Ud. *kurja*, P. *kurja* 'Bucht' szót az említett szótár az oroszról származtatja. KALIMA (MSFOU. XXIX, 10; FUF. XII, 158; XVIII, 29) — WESKE és mások nyomán — éppen fordítva, az orosz *купья* szót magyarázza a komiból. KALIMA, ugyancsak WESKE nyomán, összekapcsolja a komi szót kérdőjellel a finn *kuru* 'tiefe Furche, Vertiefung zwischen Bergen, Bergkluft; spitzige Ecke; kleine Bucht' szóval (FUF. XVIII, 29). Elfogadja az orosz szó komiból való származtatását és a komi-finn összevetést VASMER is (REtWb.).

A szó finnugor eredetét erősíti meg egy eddig ismeretlen manysi adat, amely MUNKÁCSI kéziratosszótári anyagában található: FK. *ḱwārjə*- 'купья, a folyó két oldalán elterülő posvány'. Ez nem lehet jövevényszó sem a komiból, sem az oroszról, mert az orosz és a komi *k*-ból a manysinak egyetlen nyelvjárásában sem lesz *ḱ*- vagy *χ*-veláris hangrendű szavakban sem. Az obi-ugorság egy részében a veláris hangrendű szavakban kimutatható $k > \chi$, valamint a magyar $k > h$ változás idejére nézve megoszlanak a vélemények. SZINNYEI (NyH.⁷ 23–4) az előző kutatásokra támaszkodva, úgy látszik, már a finnugor alapnyelvben tesz fel kétfajta *k*-t. LAZICZIUS (NyK. XLVIII, 371–2) és TOIVONEN (FUF. XXII, 145) szerint a *k*-hangok kettéválása az ugor-korban történt meg, tehát az obi-ugor $k > \chi$, m. $ḱ > h$ változás ugor-kori örökség. Ezzel szemben STEINITZ (FgrKons. 20–1) az obi-ugor nyelvjárások egy részében bekövetkezett $k > \chi$ változásról azt írja: „In den archaischen oststj. und südweg. Dialekten gibt es noch heute nur ein einziges *k*-Phonem. Die Spaltung in 2 Phoneme *k* und *χ* in ostj. S N sowie wog. N KU steht klar im Zusammenhang mit der relativ jungen Entwicklung des Vokalismus in diesen Dialekten — dem Verfall der Vokalharmonie und den damit verbundenen Verschiebungen und teilweisem Zusammenfall von hinteren und vorderen Vokalen, so dass früher durch den Vokal differenzierte Wortpaare nun durch den Konsonant differenziert wurden; vgl. z. B. ostj. V. *kör* 'Fuss' — *kör* 'gerade Flusstrecke', aber ostj. S *kör-χör*” (i. m. 20).

Ugyancsak STEINITZ említi (i. m. 21), hogy csak az északi és AK. manysi nyelvjárásban van külön *k* és *χ* fonéma, a többiben csak egyetlen *k* fonéma fordul elő, és ennek veláris hangrendű szavakban egyes nyelvjárásokban *ḱ* variánsa is. Anélkül, hogy ezt a kérdést megkísérelném eldönteni, csak arra utalok, hogy orosz és komi jövevényszavakban a manysi nyelv kondai nyelvjárásaiban szókezdő helyzetben AHLQVIST, MUNKÁCSI és KANNISTO egyaránt *k*-t jelölnek, míg tatár jövevényszavakban és eredeti finnugor veláris hangrendű szavakban AHLQVIST *q*-t, MUNKÁCSI *ḱ*-t (*kh*-t), KANNISTO *ḱ*-t ír.

Példa komi és orosz jövevényszavakra: AHLQV. *koales* 'Semmel'; MUNK. K. *koāls*, *kāls*; KANN. (Vok. 134) KK. *koāls* (< or. 'калач');

koxtə 'кофта, egy női ruhadarab'; KANN. (Vok. 114) AK. *koxtə* ~ *kòptə*, KK. *koxtə* 'Frauenjacke' (<or. 'кофта'); AHLQV. *kartopka* 'Kartoffel'; MUNK. K. *kartápkä* 'картофка'; KANN. (Vok. 86) AK. *kartopk*, KK. *karto'pk* 'Kartoffel' (<or. nyelvj. 'картопка, картофка'); AHLQV. *karda* 'Hof'; MUNK. É. *kārtä* 'udvar'; KANN. (Vok. 13). KK. *kòártə*, FM. *kòártə* 'Hof' (<kom. *karta*).

Példa eredeti szavakra és tatár jövevénytiszavakra: AHLQV. *qəl*, *qāl*, *qıl*, *χāl* 'Birke'; MUNK. K. *kēl* 'nyírfa'; KANN. (Vok. 95) AK. *χā-l'*, KK. *kēl*, FK. *kēl* 'ua'. (finnugor megfelelőit l. PAASONEN, Beitr. 283; TOIVONEN: FUF. XX, 66; N. SEBESTYÉN: NyK. LII, 252); AHLQV. *qon̄ge*, *quon̄ge*, *qunna*, *qun̄nie* 'Renntier'; MUNK. K. *k̄on̄yā*, *k̄w̄on̄yā* 'ua.'; KANN. (Vok. 118) AK. *χ̄on̄yā*, KK. *k̄uon̄yā*, FK. *k̄uyn̄yā* 'ua.' (szamojéd megfelelőjét l. TOIVONEN FUF. XXI, 128); AHLQV. *qansa* 'Tabakspfeife'; MUNK. K. *k̄ānsə* 'ua.'; KANN. (Tat. 107) AK. *χ̄ānsə*, KK. *k̄ānsə* 'ua.' (<tat. *k̄an̄za*).

A manyisi K. *k̄w̄ār̄yā* első szótagbeli magánhangzója — éppen úgy, mint a vele egyeztetett finn és komi szóé — eredetileg *u* lehetett, a *k̄*-labialissá válása azonban enyhítette a magánhangzó labialitását; vö. É. *χuri* 'alak, kép, minta' ~ FK. *k̄w̄ār̄* 'ua.' A hasonló jelentésű fi. *kuru*, komi *kurja* és msi FK. *k̄w̄ār̄yā* közötti összefüggés szerintem tehát nem kölcsönzésen, hanem ősi rokonságon alapul.*

KÁLMÁN BÉLA

* Megvizsgálandó lenne, milyen viszonyban vannak a fenti szavak a ms. (ROM-BANGYEJEVA, *болото* címszó alatt) *χору* és a cht. (PAAS.—DONN. 575. és 793. sz.) *χūr* 'Sumpf', (KARJ.—TOIV. 330) *χur* stb. 'Moor' szavakkal. — *A szerk.*

Egy permi kérdőszóról

A magyar *-e* kérdőszócskának több rokonnyelvben van megfelelője, így a manysiban, a permi nyelvekben és a lappban. A mariban nincs meg ez a kérdőszócska, hanem a kérdőnévmást használják helyette, amely ott valóságos simuló szóvá lett. Mármost az udmurt nyelvben, amelyben megvan az említett kérdőszócska, a kérdőnévmást is használják kérdőszóul, de nem önállóan, hanem az *-a* kérdőszócskával összetéve: *-a-ma* 'talán, vajjon' (vö. MUNKÁCSI, A votják nyelv szótára 1, 698; BEKE: NyK. XLIV, 23).

A komiban az V., Sz., L. *-e*, AV. *-e*, Ud. *-o* kérdőszócska a V., AV., Sz., Pecs., I., P. *mij*, L. *mej*, Le., Ud. *mui* 'mi' kérdőnévmással összetéve, különösen tagadó mondatokban szintén használatos kérdőszóként. Pl. V. *abu-e-mej*, Sz., L. *abi-e-mej*, I. *abu-e-mij*, Ud. *abu-o-mij*, *ab-o-mui*, UM. *abu-e-mij*, *ab-e-mij*? 'ist (od. gibt) (es) nicht?'; V. *sije abu-e-mej gortas*, U. *sija ab-o-mui gortas*? 'ist er (vielleicht) nicht zu Hause?'; I. *oz-e-mij vo tattse*? 'kommt er nicht hierher?'; V. *velis e-mej kazalin tsettsini te*?! 'gedachtest du gerade aufzustehen?!'; V. *velis e-mej kazalin misšini te*?! 'oder gedachtest du dich gerade zu waschen?!'; V. *da bureš e-mej te nadeittsan loig*? 'aber hoffst du, das werde zum Guten ausschlagen?'; V. *eta vilę e-mej te nelâ-min nedelše sursa laikannad menę gi tšedin*? 'darum hast du mich vierzig Wochen an der Rückgrat-Wiegenstange geschaukelt?'; V. *da zev e-mej lešid*? 'und ist das sehr leicht!'; L. *debede e-mej*? 'beisst es vielleicht an?' (WICHMANN—UOTILA, Syrjänischer Wortschatz 44)

BEKE ÖDÖN

Anyagnevek jelzőül és állítmányul

SIMONYI A jelzők mondattanának „A főnév jelzői használata” c. fejezetében tárgyalja az anyagnevek jelzői használatát, rámutat arra, hogy ez a finnugor nyelvek ősi sajátága, mert a rokon nyelvekben is megvan. KERTÉSZ MANÓ „Finnugor jelzős szerkezetek” c. munkájában ezt a jelenséget alapos vizsgálat alá veszi, s mind a magyar, mind a rokon nyelvekből hoz föl rá példákat.¹

SIMONYI és KERTÉSZ munkája óta újabb szöveg- és szótári kiadványok jelentek meg, azért, mielőtt rátérnék az anyagnevek állítmányi használatára, az újabb és pontosabb hangjelölésű gyűjtésekből kiegészítem példáikat. A magyarból csak néhány érdekesebb példát közlök az ő gyűjtésükből: Te vagy az arany fő (BécsiK.). *Ezüst kötél* (Károli). A kemény vas szegek (NádorK.). Egy hídra való fa palást (1637 OklSz). *Nyárfa sulyok* (Pázmány). *Nyír pózna* (Faludi). Zsíros, mint a hólyag erszény (Dugonics). *Keth thafota fewal* (olv. féval v. főal, a. m. fejal, OL). *Egh roka mal gerezna* (OL). *Három nyúl mál gerezna* (OL). *Eg medwebör mentet* (OL). *Nyírvevessző söprű* (Mon. TME). *Egy márvány kőtábla* (CornK.).

Manysi: FL. *šaliŷ āχptas, mor āχptas pi|ŋ ūsəl ūnlen kitij', iānk-pōrkčā, iānkkyβš masməŋ kitij'
| |* 'in der hohen Stadt von schierem Stein, von blossen Stein wohnende Zwei, in einen Eispelz, einen Eiskittel gekleidete Zwei!' (KANNISTO—LIIMOLA, WogVolksdicht. I, 280); FL. *āχptasalpin* 'deine steinerne Haut' (373); K. *ēχu,takβül* 'Steinhaus' (60); Szo. *arjēnpūt* 'Kupferkessel' (63); Szo. *βōntərsōβ ki't iō'sal* 'auf [meinen] beiden mit Otterfell [besohltent] Skiern' (64); Szo. *χui βōntər kit iōs'ajm* 'meine zwei [mit Fell] des Ottermännchens [besohltent] zwei Skier' (331); Szo. *kālβōntər kit iō'sá* '[mit Fell] des Otterweibchens [besohltent] zwei Skier' (331); K. *iāpχ pāl* 'selyem fül' (300); FL. *iārmaksakχi* 'Seidenmantel' (193); FL. *iārmaktör* 'Seidentuch'

¹ DEME LÁSZLÓ „A jelöletlen határozós összetételek kérdéséről” (MNY. XLIX, 146) c. cikkének III. 3/A. pontjában azt írja: „Az aranygyűrű, kőfal, bőrkesztyű, búzakenyér, cserépkályha, diópálinka, csokoládétorta, cukorsütemény, tejszínhab-féle összetételeket az összehasonlító, a történeti és a leíró nyelvtan egyaránt főnévi jelzős összetételeknek tekinti. A mai nyelvérzék azonban sok esetben éreztetni és érzi is ezeket jelöletlen határozós összetételeknek, így elemezve őket: aranyból való gyűrű, kőből való fal, bőrből való kesztyű stb. Greguss Ágost a mai nyelvérzék alapján az aranyóra összetételt például így elemzi: aranyból való óra (Nyr. II, 216).” DEME LÁSZLÓ és az előadásán felszólaló FÁBIÁN PÁL nem vesz tudomást arról, hogy jelöletlen határozós összetétel csak akkor lehetne az aranyóra, ha valamikor azt is mondták volna, hogy „aranyból óra”, mint pl. méltóságteljes a méltósággal teljesebből jött létre a nyelvújítás idején német hatás alatt. De persze „aranyból órára” DEMÉÉK sem tudnak hivatkozni, mert a magyar nyelv törvényei szerint határozó csak melléknévi igenév (a való) közbeiktatásával lehet jelző. Nem is úgy áll a dolog, hogy az aranyórát aranyból való órának vette a nyelvérzék, hanem az anyagnevet már inkább egészen melléknévnak s nem főnévnek érezték.

(103); Szo. *βiγr iārmak*, *βiγr nui pi'tin* 'in ein Lager mit roter Seide, mit roten Tuch' (260); Szo. *nānk-iβ nōrkōln* 'zu einer Balkenhütte aus Lärchenbäumen' (142); P. *niχiūβ-komeēll* 'Lärchenholzsarg' (26); P. *sēll' piūβkōma* 'Sarg aus Lindenholz' (26); FL. *kēralpin* 'deine eiserne Haut' (373); FL. *kēralpip sāt mēḡuk* 'sieben Waldgeister mit eiserner Haut' (57); FL. *kērbōnkχap* 'eiserner Hammer'; P. *kēreḡlm kūrīγ* 'einen eisernen Netzpack' (89); P. *kēriεγt* 'vas ij' (156); FL. *kērkβālīγnā* 'an eine Eisenkette' (74); P. *kērkōāt* 'Zange' (tkp. 'vaskéz') (153); Szo. *kēerkōl* 'eiserner Hütte' (265); K. *kērnāl* 'vasnyíl' (208); Szo. *kēersiab si.γη āvi*, *āχutassiab si.γη tāβ ós ḡli* 'ein Stangenwehr aus Eisenstangen, ein Stangenwehr aus Steinstangen sei es!' (72); Szo. *kēersōl* 'Eisennagel' (217); K. *kertup* 'das eiserne Ruder' (186); K. *kērsōβ āmnō sōas-sōβ* 'eine rindene Haut oder Birkenrindenhaut' (8); K. *kēsikβāl* 'Glashaus' (297); Szo. *māβiv pāsān* 'Honigwassertisch' (267); P. *nē iγoā*, *neriγpūβ* 'Knorpelmädchen, Knorpelknabe' (d. h. junges, erst heranwachsendes Mädchen und Knabe 92, 400); FL. *ōlnāβip āβin nai āvi* 'mädchenhafte Türschutzgöttin mit silberner Tür' (280); FL. *ōln āpā* 'silberne Wiege' (74); FL. *ōlnā āna* 'silberne Schale' (205); K. *ολ in kum* 'silberner Mann' (321); Szo. *sōrñiη ḡln si tη āpāl ḡtr nōβ-βitaβēsūm* 'in einem aus goldenem Silber [gemachten] ausgebuchtetem Wiege wurde ich Fürst geschaukelt' (361); K. *āllnārtχ* 'Silberbrücke' (292); K. *ōltm polk's* 'ezüst csizma' (94); FL. *ōln šimšákaye* 'die silbernen Ohringe' (102); P. *ολ in tēkcp* 'silberne Ohringe' (102); P. *iε ēpχtōr ti nη sōkōn* 'den teuren Ballen deines Seidenstoffes' (320); K. *lōynēη pōn nāmkm iā'latāt*, *nōχsēη pōn nāmkm iā'latāt* '(er liegt) nun auf seinem weichen Bett aus Eichhörchenhaar, auf seinem weichen Bett aus Zobelhaar' (54); K. *sōāzkēp* 'Boot aus Birkenrinde' (112); Szo. *sōrβiv pa'sān* 'Bierwassertisch' (266); FL. *tēlsōβr (tūiāsōβr) kēnt-pal nai* 'Schutzgöttin mit der Winter- (Sommer)hasen(fell)mütze' (279); FL. *nōχssōβ ūisōβ sakχit* 'ihr Pelz aus Zobel Fell, aus Wildfell' (149); Szo. *sōrñi χōn āsāβ* 'der goldene Chan, unser Vater' (63); K. *sōrān kōkχ* 'ein goldener Kuckuck' (121); K. *sūrñnārtχ* 'Goldbrücke' (292); K. *sūrān pōs.μχ* 'arany cipő' (94); K. *šišβō nārēβāiē* 'seine Stiefel[und] Strümpfe aus Hasenfell'; P. *ta'rntēη kcp* 'kupferflossig' (321); Szo. *tūiātāβl kyβφššūm nīrβes*, *tākusitāβl kyβφššūm nīrβes* 'an meinem Pelz aus Sommerfell wurde gerissen, an meinem Pelz aus Herbstpelz wurde gerissen' (351).

Chanti: Trj. *kāntāγ-uāχ p'ūt* 'kuparikattila' (KARJALAINEN — TOIVONEN, OstjWb. 319); Kaz. *uōχsōātas*, Ni. *uōχsu'ās* 'Gold-, Silberband (als Schmuck)' (893); V. Vj. *nū'r-iērnā's* 'Hemd aus Fell' (627a); V. *nū'ruōrōw*, Trj. *nū'ruōrōp* 'Hosen aus Fell' (627a); Trj. *nū'rkōlōχ* 'ein aus haarlosem Rentierfell hergestellter Überrock' (627b); V. *nū'rkīreχ* 'Ledersack, Mantelsack' (627b); V. *nūrñr*, Vj. *nūrñr*, Trj. *nūrñr* 'ledernes Schuhzeug' (627b); *nūrśūnū ntāχ*, Vj. *nūrśūmū ntāχ* 'Tuch aus Fell' (627b); Trj. *iā'rmā'k sū'miñtāχ* 'Seidentuch' (186a); V. *iūγāñk*, Trj. *iūγiāñk* 'Holznagel' (143b); Vj. *uγγāñk* '(eiserner) Eimer' (210b); V. *uγγāñk*, Trj. *uγγiāñk* 'eiserner Nagel' (210b).

K o m i: V. *bi-sēlema* (od. *kert-s.*), *va-ruškua*, *zarni-pāskema* 'aus Feuer (od. Eisen) ist sein Herz, aus Wasser sein Bauch, aus Gold sein Kleid' (WICHMANN, SyrjVolksdicht. 149); V. *emidz pos* 'Himbeerbrücke' (231); V. *eziš-kok* 'Silberfuss' (306); *kert-kok* 'Eisenschuh', *pu-kok* 'Holzfuss' (305); AV. *eziš tsun-kijš* 'silberner Ring' (193); V., Sz. *id-nān* 'Gerstenbrot', V. Sz. Pecs. *rudžeg-nān* 'Roggenbrot', Sz., Pecs. *šobdi-nān*, L. *šobi-nān*, P. *šogdi-nān* 'Weissbrot, Weizenbrot', Ud. *kats-nān* 'Rindenbrot', V. *tšeri-nān* 'Fischpirogge', Sz. *šin-tšeri-nān* 'Pirogge aus Kühlen'; V. Sz., Ud. *id-piž*, P. *id-piž* 'Gersten-

mehl', V., Sz., Pecs., Ud. *rudže:g-piž*, P. *rudže:g-piž* 'Roggenmehl', V. *šobdi-piž*, P. *šogdi-piž* 'Weizenmehl' (WICHMANN—UOTILA); V. *pu kar* 'hölzerne Stadt', *i džas kar* 'Strohstadt', *ruzim kar* 'Lumpenstadt' (WICHMANN 162); AV. *irgen terka* 'ein kupfernes Haus' (194); V. *iz mu, a pu dor* 'das Feld aus Stein, die Raine aber aus Holz' (153); V. *iz-koka, piš-šeľema, pu-jura* 'der Fuss von Stein, das Herz von Hanf, der Kopf von Holz' (153); V. *jai kerebja, jai-tomana, jai-kl'u-tšen vošše* 'húsból való skatulya hús lakattal, húsból való kulcesal nyílik' (FOKOS, ZÜRJNÉPKHAGY. 29); V. *ji-tšom, pev-tšom* 'Eishütte, Bretterhütte' (WICHM. 40); V. *šir kivte katę ka tša-keja pižen moi lopta pelišen, ur-bež zibjen* 'die Maus schiffet den Fluss hinab, den Fluss hinauf, in einem Kahn aus dem Brustbein der Elster, mit einem Ruder, dessen Blatt aus Biber ist, mit einer Bootsstange vom Schwanz des Eichhörnchens' (35); V. *kert megir* 'ein eisernes Krummholz' (165); V., Sz. *kert-vom* 'Gebiss (am Zaum)' (tk. 'vasszáj') (WICHM.—UOT.); V. *keťs-ku paša, ruťs-ku šebrasa, kejin-ku vol-paša, oš-ku jur-ľesa* 'ihr Pelz ist aus Hasenfell, ihre Decke aus Fuchsfell, ihr Bett aus Wolfsfell, ihr Kopfkissen aus Bärenfell' (37); AV. *noi šertuk* 'Tuchrock' (196); Sz. *nin-bon* 'Baststrick' (184); V. *nin pos* 'Basttreppe' (161); V. *nin-kemen vetlem* 'das Gehen in Bastschuhen' (167); V. *pireg-vitško, šanga-vevta, se tšen-poska, keľatš-tomana, prenik-ędžesa* 'eine Kirche aus Fladen, mit Treppen aus Gebäck, mit Schlössern aus Semmeln, mit Türen aus Pfefferkuchen' (318); Sz. *pu-iz-ki* 'fából való malomkő' (FOKOS: UF. XVI, 101); Prup *lol-pu-maję* 'Erlenfahl' (Volksd. d. Komi 292); Ud. *riš-poskeš* 'a túros hidat' (UF. XVI, 179); V. *sen-sunjš* 'aus Sehne ein Faden' (WICHM. 163); V. *ši kepiš* 'ein haariger Fausthandschuh' (156); V. *sen teš-pop sulale, ul-vij-jura, šid-siv šinma, toškiš koreš kod, kokotuka-koka, šerdin-mjškua, ru džęg-nan ruškua, kos-nan šęrem bedđa* 'dort steht ein Priester aus Haferbrei, der Kopf (rund) wie frischgeschlagene Butter-(Klumpen), die Augen wie Suppenfett, der Bart wie ein Reiserbesen, die Beine wie eine Ofengabel, der Rücken (gewölbt) wie ein Kornwürfel, der Bauch (rund) wie ein Roggenbrotwecke, der Stock wie eine Scheibe hartes Brot' (319); V. *zarňi keš* 'eine goldene Schöpfkelle' (14); V. *zarňi padę* 'goldener Pfahl' (295).²

Használatosak azonban anyagnevekből képzett melléknevek is, különösen az obi-ugor nyelvekben, a komiban már ritkábban. Pl. Prup *šisa bi* 'Wachskerze' (Volksdicht. der Komi 318); Ud. *ševka šermed* 'seidenes Halfter' (WICHM. 190); Sz. *šelka derem, š. tšišjan* 'seidenes Hemd, Tuch' (248) (Sz., L. *šelk*, V., Ud., P. *ševk*, I. *šek* 'Seide', az oroszból); AV. *zarňia tšun-kiťš* 'Goldring' (194).

U d m u r t: B. *azveš kukdem, alten deren táttasáz* 'einen Frosch mit silbernen Füßen und goldenen Kopfe' (MUNKÁCSI—FUCHS, Volksbräuche u. Volksdichtung der Wotjaken 160); J. *azveš igi, zarňi igi* 'silberne Ohrgehänge, goldene Ohrgehänge' 377; U. *bat-bukozá šęzdasa* 'seinen aus Weidenholz gemachten Kummelbogen schüttelnd' 476; K. *burtšin kešät* 'das seidene Tuch' 388; K. *gen-katajostä* 'eure Filzschuhe' 502; J., Sz. *iz-korka* 'Steinhaus' 404, 512; J. *iz-gurež* 'der felsige Berg' 375; Sz. *iz-šuräs* 'der steinerne Weg' 509; J. *kamiž-viž* 'Schilfbrücke' 385; K. *kurt-kuj* 'eiserner Spaten' 185; K. *kort-tšok* 'vasszeg' 33; J. *kuž-binät* 'Umschlag von Werg' 242 Sz. *lymji džök* 'Schneetisch' 116; K. *mamek-miňder, tui-ęher* 'Flaumfederkissen, Messingsattel' 500; Sz. *pu-gäri*

² Érdekes a komi *va 'viz'* szó jelentésfejlődése. Valóságos melléknévvé vált 'nedves' jelentéssel. Pl. V. *džodž-uljn va kukaň*, P. *džę dži, vjn va kuka-ň*, I. *p;š ul'n va kukaň* 'unter der Diele ein feuchtes Kalb' (WICHM. 151, 172 147).

'Holzpfug' 226; K. *bat-pu bukojáz* 'den Kummethbogen aus Weidenholz' 336; K. *bure-no-kapka-no kiš-pe-đebo* 'das Tor des Feld(zaunes) mit dem Pfosten aus Birkenholz' 494; J. *palež-pu-puñi* 'Löffel von Vogelbeerholz' 150; J. *pustol-dišan* 'in einem Kleid aus feinem Tuch' 390; K. *seron-no sapäg tui-dagajo* 'die Lederstiefel sind mit Hufeisen aus Messing beschlagen' 333; K. *ši-telbugo* 'Zügel aus Haar' 240; U. *šor-šubajostę* 'auf den Pelz(kragen) aus Marderfell' 481; Sz. *šort-deräm* 'Leinwandhemd' 644; Sz. *tipi džök* 'tölgyfaasztal' 299; K. *tepe vež-pul* 'Eichendiele' 334; Sz. *tipi šer* 'Donnerkeil, Belemnit', *чepмовићу каменъ*, 'Teufelstein' (eig. Eichenholz-Schleifstein') 615; Sz. *tui-ım-nır* 'ein Gesicht aus Birkenrinde' 11; K. *tšujen-šeräs* 'Eisenbahn (eig. eiserne Strasse)' 342; U. *tuijun pukon* 'ein Stuhl aus Gusseisen' 458; K. *umo-pu bodija, ai, van derja male peктаškom bat-puä?!* 'da ich einen Stock vom Apfelbaum habe, warum soll ich mich auf einen von Weidenbaum stützen?!' 502; Sz. *kotır šuräs vöi šuräs* 'der Weg herum (d. h. ein Umweg) ist ein Butterweg' 247.

A mari nyelvben szintén gyakori az anyagnévnek jelzői használatá, a nyugati nyelvjárásokban azonban melléknévi képzőt is felvesznek. A mordvinban még gyakoribb a melléknévképzős anyagnév, de azért főnévi alakja is lehet jelző (vö. BEKE, Nyr. XLII, 89).

Mint KERTÉSZ kimutatta, állítmányul is állhat anyagnév (Nyr. XLI, 74). Pl. udmurt: K. *azveš šuredlän no luojez alten* 'der Sand des silbernen Flusses ist von Gold' 306; K. *vallän dagajez alten* 'die Hufeisen des Pferdes sind aus Gold' 346; U. *vajäm vuet azveš viläm* 'das Wasser, welches du gebracht hattest, war Silber' 455; J. *šermät ginä đezdi jez med lo* 'der Zaum soll aus Draht sein' 422; Sz. *amedžzi šabalazi pu luojoz viläm* 'ihre Pflugschar und Sterze (Pflugdeichsel) waren aus Holz' 226; J. *jubojošiz vililäm ulmo-pu* 'seine (d. h. des Tores) Pfähle waren aus Apfelbaumholz' 406; Sz. *kiš-pu löjmit letškäted, lömpu buko bukojed, beridž-kur no kökijed, kiš-pu tui no köki-pidäsed . . . mamik-minder jır-oltäsed* 'deine Schaukelwiege (d. h. ihre Stange) ist aus Birkenholz, ihr Bogen ist ein Krummholz (vom Holze) des Traubenkirschaumes, dein Wiegenkorb ist aus der Rinde des Lindenbaums, der Boden deiner Wiege ist aus Birkenrinde . . . Dein Kopfkissen ist ein mit Flaumfedern gefülltes Kissen' 490.

K o m i: Prup *vetše menim sar-pos-pomedž i aslam pos-pomedž kert-posii veltis-pe med kert i periles-pe med kert!* 'macht mir bis zur Vortreppe des Zars und bis zu meiner Vortreppe eine eiserne Brücke, auch der obere Teil sei aus Eisen, und auch das Geländer sei aus Eisen', (Volksd. d. Komi 104); V. *mežais kert* 'széle (határa) vas' (FOKOS, ZürjNépkHagy. 29); I. *va-doris kert* 'der Strand ist eisern' (WICHM. 148); V. *kokis iz, tušais đera, juris pu* 'der Fuss (ist) von Stein, der Körper von Leinwand, der Kopf von Holz' (157); *giris rujas, posni šorjas vizivtenj bidsen seni sedž vina* 'nagy folyók, kis patakok folynak. Minden ott tiszta pálinka' (FOKOS 4).

Nagyon érdekesek a következő mondatok: KV *addžasnı tedis babaes džodžis- stavis vir* 'sie sehen die Zauberin auf dem Fussboden. Sie ist (od. alles ist) lautes Blut' (Volksd. d. Komi 407); Vym *šilen vešis vir* (das Taschentuch) ist lauter Blut' (388); Vym *šilen vir nosevikis* 'ihr Taschentuch ist blutig (eig. Blut)' (388).

Ezekben a példákban az állítmányul álló anyagnév különbözik az eddigiektől. Nem azt mondjuk, hogy a varázslónő vagy a zsebkendő vérből volt, hanem azt, hogy csupa vér volt, mintha valóban vérből való lett volna. Az anyagnévnek ez a használata emlékeztet az ilyen kifejezésekre a magyar-

ban: *Egy víz az inge. Egy vér az arca. Egy sár az utca. Egy láng az arca. Egy láng lett a földél szempillantás alatt* (Petőfi: János vitéz). Az *egy* számnévnek ez a használata anyagnévvvel kapcsolatban megvan a finnben is, de ott az anyag-név partitívusban vagy essivusban áll. Pl.: *koko tupa oli yhtä likaa* v. *yhtenä likana* 'az egész szoba egy piszok'; *koko katto oli yhtenä liekkinä* 'egy láng volt az egész tető'; *katu oli yhtenä järvenä* 'egy víz (tkp. tó) volt az utca'; *katu oli yhtenä verilätäkkönä* v. *verilammikkona* 'az utca egy vértócsa volt', *katu oli yhtenä likamerenä* 'egy sártenger volt az utca', *kaupunki oli yhtenä tulimerenä* 'egy lángtenger volt a város' (BEKE: Nyr. LXVI, 54).

A komi nyelvben képzős melléknév is lehet állítmányul szolgáló anyagnév. Pl. V. *mijan pe dorsa niłid zarnia* 'unsere Flügeljungfer ist golden' (WICHM. 245); AV. *uborjs pe zarnia, fepišas eziš denğa* 'ihr Schmuck, der ist aus Gold, in der Handschuh hat sie Silbergeld' (204).

A magyarban: Galléra pereme *pegyvet hát* (RMNy. II, 35). *Veres tafota* az föli (OL. L.). Három pártá, ű egyik *vont ezüst* (RMNy. II, 88). Szivárvány, melynek feje *vas*, szára *fa* (OL. UC.). Az ű gyapja szép *sár arany* vala (RMK. III, 371). Az én kardom sem *fűzfa*. Volt egyszer egy ember, szakálla volt *kender* (Nyr. XLI, 73).

KERTÉSZ azt írja továbbá „Anyagnevek állítmányul” c. cikkében: „A rokonyelvek vizsgálata azt bizonyítja, hogy a magyarnak ez az indogermán nyelvektől elütő szerkezete ősi finnugor sajátosság. A vogul és osztják szövegekben nem találtam olyan mondatot, amelyben az anyagnév állítmányul szerepelne; de nagy számmal fordul elő a jelzői használata, s mivel ilyenkor az anyagnév változatlan, kétségtelennek tarthatjuk, hogy állítmányi szerepében is az” (Nyr. XLI, 74).

KERTÉSZ következtetésének helyességét bizonyítják a következő példamondatok. Az egyiket még MUNKÁCSI Vogul Népköltési Gyűjteményében találtam, s KERTÉSZ csak a fordításnak nem szó szerinti volta miatt nem vette észre. A másik forrást már nem ismerhette, mert KANNISTO szövegeinek I. kötete csak KERTÉSZ halála után kilenc évvel jelent meg.

A MUNKÁCSI szövegeiben előforduló példa így hangzik: *É. raxt-élém-xalésänä ti puyintiänä, sunsiliänä: tan voňšäl raxtet* 'megfogja most agyagembereit, nézegeti őket: azok, mind hiába, csak agyagdarabok' (szó szerint: agyagok) (VNGy. I, 131).

KANNISTO példái a szószvai nyelvjárásból származnak: *táp ünli, puñeé iēm̄tum ēlm̄x̄lasij̄ kätij̄ päs̄ sl; läl̄l̄m̄ sȳ'pe īβ* 'es sitzt, sein Kopf ist ein Menschenkopf geworden bis zu den Armen; sein Unterkörper (tkp. seine Hälfte mit Beinen) ist von Holz' (251, 435); *am īβīo'pa'li kätij̄ päs̄ sl ēlm̄-x̄lasij̄ īmtala sum, läl̄l̄m̄ in īβij̄* 'ich Holzbild war bis zu den Armen ein Mensch geworden, meine Beine sind noch aus Holz' (254). Ennek a mondatnak külön érdekessége, hogy az alany, s ennek megfelelően az állítmányul álló anyagnév duálisban áll.

Rendkívül érdekes az idézett manyisi adatokban, hogy az állítmányul álló anyagnév az egyik mondatban többes számban áll, a másikban kettős-számban. A magyarban anyagnévi állítmány nem lehet többes számban pl. nem mondhatjuk: *ezek a hidak vasak, ezek az épületek kövek, ezek a szekrények fák*, mert nyelvünkben az anyagnevek nem használatosak többes számban. kivéve akkor, ha különböző fajtákat akarnak megjelölni. Tehát csak így mondhatjuk: *ezek a hidak vasból vannak* v. *valók, ezek az épületek kőből vannak* v. *valók, ezek a szekrények fából vannak* v. *valók*.

BEKE ÖDÖN

Ősi temetkezés emléke a mari nyelvben

Már HARVA-HOLMBERG említi „Die Religion der Tscheremissen” című munkájában, hogy a mezei és hegyi mariknál a halott koporsójában ablak van, hogy világos legyen a halott „szobájában” (*pört* 'Stube, Wohnhaus' ~ finn *pirtti* 'Rauchstube [Hütte ohne Schornstein], Stube des Gesindes', karj. *pertti* 'metsäsauna', aun. *pertti*, *pertti* 'pirtti, tupa', vepsze (KERT.) *per̄t*, gen. *per̄tin*, dim. *per̄tine* 'toakene' < litván *pirtis* 'Badestube', lett *pirts* 'Badestube, Bad, Schwitzbad', KALIMA, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, 148). A koporsókészítő munkája megkezdésekor azt mondta: „Most készítek neked s z o b á t, ne haragudj, ha nem tetszik neked!” A halott koporsóját azonban nem nevezték *pört*-nek, hanem orosz szóval *kolotka*-nak (HARVA i. m. 16).

WICHMANN följegyzése szerint az egyik jaranszki nyelvjárásban (*ī·pšō-sola*.) a halott' neve: *kū·dāš ka·išš*, pl.: *kū·dāš ka·išš tson* 'die Seele des Verstorbenen' (Volksdichtung u. Volksbräuche der Tscheremissen 103), *tn̄·mū·ŋ·gō kū·dāš ka·išš kà·pām šūyè·rāš nanca·inà* 'darauf führen wir den Leichnam des Verstorbenen in den Grab' (104); 'meghalni' pedig azt jelenti *kū·dāš kajaš*, pl.: *aide·mlan kš̄·tse·təye·o·g li lin kū·dāš ka·ide?* 'wie ist es so gekommen, dass der Mensch nicht umhin kann zu sterben?' (103), *aide·m kū·dāš ka·imz mū·ŋ·gō kū·dāš kà·išš kà·pām tsəlt mš̄·šk̄·nà* 'nachdem ein Mensch gestorben (eig. in die Hütte gegangen) ist, waschen wir den Leichnam des Verstorbenen vollständig' (103).

K., U. *kū·dā* 'die tscher. Sommerhütte' (WICHM., Tscher-Texte 460. sz.), B *kudo* 'ein Haus auf dem Hofe, das zur Sommerzeit als Küche benutzt wird' (PAASONEN—SIRO, OsttscherWb.), P., B., BJp., BJ., M., UJ., CÜ., CK., Č. *kudo*, JT. *kū·do*, MK., V. *kū·dō*, UP., JO., K. *kū·dā*, 'nyári konyha' (P., B., BJp., BJ., M., MK., UP., UJ., CÜ., CK., Č.), 'a ház minden melléképülettel együtt *šurt*' B, *šurt* CK., Č., JO.); UP. *kū·dā onđža·š kode·m jè·ŋəm* 'egy embert [otthon] hagyok a házat őrizni', JT. *djeŋ kū·d(o) o·ndžaš kò·dāš* 'egy ember [otthon] maradt a házat őrizni'; BJp. *apsāt-kudo*, UJ., CÜ., JT. *ap̄šāt-kudo*, B., BJ., M. *äpsāt-kudo*, MK. *apsat-kūdō*, UP. *apsat-kūdā*, JO. *äpsāt-kūdā*, K. *äp̄šāt-kūdā* 'kovácsműhely'; P., B., BJp., BJ., M., CÜ., JT. *una·γudo* 'szállás, éjjeli szállás' (P., B., BJp., BJ., JT.), 'házi gazda (a vendég gazdája)' (M., CÜ.), 'Gasthof, Quartier' (B. PAASONEN—SIRO); JT. *kūdā-djāš* 'család' (*djāš* ua.), P. (GEN.) *kudoško*, UP. *kū·dāškā*, CK. *kūdāško* 'haza (lativus)', I. sz. birtokraggal: CÜ. *kūdāške·m*, JO. *kū·dāškem*, V. *kū·dōškem* (pl. CÜ. *k. kaje·m* 'haza megyek'), P. (GEN.) *kudošto*, CÜ., CK., Č. *kūdāšto*, JO. *kū·dāštā* 'otthon', CÜ., CK., Č. *kū·dāγātš* 'hazulról'. B.; CÜ., CK., Č. *kuda·n*, JT. *kū·dan*-*an* képzős melléknévi alakja a *kudo* szónak, s eredeti jelentése volt: 'háztulaj-

donos, akinek háza, otthona van', leginkább ebben a kifejezésben: B. *k. kuduskužo umalaš pörtlot* 'mindnyájan hazatérnek aludni', CÜ., CK., Č. *k. kudšškžo kaja-t tšalan*, JT. *k. k. kudšškžo kaja-t* 'mindnyájan haza mennek'¹. Vö. még: UJ., CÜ., CK., Č., JT. *lšbe-kudo*, M. *lepehe-kudo* 'a lepke gubója', M. *suks-kudā*, USJ. *šukš-kudā*, P. *šukš-kudo*, UJ., CÜ., CK., Č., CN., JT. *šukš-kudo*, JO. *šukš-kudā* 'féreg hálószerű bábozó burka' (B. *šukš-reyendže*, M. *suks-reyendže* ua., r. 'moh'); K. *šaitan-kudā*, CK., CÜ. *šaitan-kudo*, Č. *tšyātān-kudo*, ČN., CK. *tšāpātān-kudo*, JT. *tsāpālān-kudo*, JP. *tsāpālān-kudā* 'csigahéj, csigaház' (*šaitan* 'ördög', *tšyāta* n stb. 'pióca'); vö. finn *kotelo* 'Puppe' (KATARA), 'Raupenpuppe' (ERWAST), *koteloinen* 'csiga' (SZINNYEI).

Kétségtelen, hogy azonos a 'ház' jelentésű *kudo* szóval a 'méhlepény' jelentésű *kudo* stb. szó is, amely ebben a jelentésben megvan a P., B., M., UP., UJ., JT., JO., V. nyelvjárásban (embernél, állatnál egyaránt P., UP., JO., V., állatnál B., UJ., JT.); MK. *ažā-kudo*, JO. *āžū-kudā* 'a csecsemő burka, amelyben született', JT. *kn'ptsnk* ua. (tkp. 'párna, vánkös'); M. *imhe-kudo* 'a ló méhlepénye, poklátája', ellenben: *uskal-möngö* 'a tehén méhlepénye, poklátája'; *sō-rākān möngöžō božže-š para-n āštāmā möngö* 'a juhnak kijön a méhlepénye, poklátája ellés (tkp. bárány csinálás) után',² (vö. finn *kota* 'kunyhó, házikó; főző- v. sütőház; anyaméh' (SZINNYEI), *kotasin* 'Gebärmutter, Mutterleib' (ERWAST); a lappban I. LAGERCRANTZ, Lappischer Wortschatz 2692. és 2695. sz.).

Mindez azt bizonyítja, hogy a mari ház ősi neve *kudo* volt, mai *pört* neve, mint főntebb láttuk, balti eredetű jövevényszó. Bizonyítják ezt a rokonnyelvi adatok is, pl. magyar *ház*, *hon*[n] (eredetileg a *ház* lokativusa), finn *kota* 'Häuschen, Hütte, Siede-, Brau-, Brennhaus, Darre' (ERWAST), 'Zelt, Hütte der Lappen, Kochhaus, Viehküche' (KATARA) stb. HARVA-HOLMBERG szerint a *kudo*-ban régen áldoztak a házi szellemeknek (i. m. 44, képe uo. 45).

WICHMANN szerint egyik adatában: a *kud'šš ka'imz mü:ŋeŋ* 'nachdem ein Mensch gestorben ist' az eredeti szöveg szóról szóra való fordítása: 'nachdem ein Mensch in die Hütte gegangen ist', vagyis: 'miután egy ember bement

¹ Vö. UP. *βa-tš kajā möngān mö-ŋšškžžā* 'az asszony haza megy [a szülői házba látogatóba]; *erβžlak möngān mö-ŋšškžžšt kajēn pūtē-nāt* 'a legények mind haza mentek', UJ. *möngān mö-ŋ'gšt kajēn pūtē-n ulāt* 'mindnyájan hazamentek', *möngān möngšškžžō kajā-t* 'mindenki hazamegy'; UP., UJ. *möngān* 'akinek háza, otthona van', UP. *mih möngān jēn ulā-m* 'nekem van házam, otthonom', UJ. *möngān jēn möngžžō kuna-m kaimžž[o] o-k šū* 'akinek otthona van, hogyne vágnék haza?'. Alapszava: P., B., M., UJ., Č., Č. *möngö*, MK. *mö-ŋgō*, UP. *mö-ŋgā*, JO. *mü-ŋgō*, K. (WICHM.) *mā-ŋgō* 'után; haza; vissza; háza, otthona vkinek'. Pl. UP. *po-šškžžēn mö-ŋgā* 'a szomszéd háza, otthona', *mi-hin mö-ŋgā* v. *möngē-m (šurte-m)* 'az én házam, otthonom', UP. *ti-dš ken mö-ŋgā* 'ez kinek a háza?'; UJ. *mā-jēn möngē-m, tš-jēn möngē-t, kōn möngžžō?* 'az én házam, a te házad, kinek a háza?', *poja-n jō-ŋin möngžžō* 'a gazdag ember háza', CK. *möngē-t kōštō?* 'hová való vagy?', 'hol vagy otthon?', 'hol a szülőházad?', Č. *ka tšalan kajše ŋ-dŋr surtma-š (kušmo) kü-džžžm* 'möngö' mane-š 'a férjhez ment leány szülőházát (ahol nevelkedett) möngö-nek hívja'; UP. *ū-dšr marlan tole-š mare-š dēkā; ilā- arhā- kō-kt-t-kū-māt*: 'ū-dšr-möngšške-m müē-n tolsa-š ilā', mane-š; *kajā- a tšā-ž dēk āpa-ž dēkā ŋ-dšr-mö-ŋšškžžā* 'a leány férjhez megy egy emberhez; 2–3 hétig él [ott]; 'a szülei házba (tkp. leányotthonomba) kellene mennem', mondja; szüleihez (tkp. apjához anyjához) megy szülőházába'; UJ. *māje βa-tēm nala-m, mā-j-n βate o'ā- kok arhā-γš tšm*: 'māje ŋ-dšr-möngē-m müē-n tolsa-š āle', mane-š; *māž kolle-m βāte-m ŋ-dšr-möngšškžžō* 'én megházasodom' (tkp. asszonyt veszek); a feleséget mondja két múlva: 'Haza kellene mennem a szülői házba' mondja. Én a feleséget haza engedem szülői házába'; JO. *mā-hān mü-ŋgem šu-kū-ka-l-kēm nā-lān ol-t saltā-kšškžž* 'nálunk sok embert bevettek katonának'.

² A *möngö* szó eredeti jelentésére nézve vö. az előbbi jegyzetet.

a kunyhóba'. Véleményem szerint ezt kétféleképpen is lehet értelmezni. Ha WICHMANN magyarázatát fogadjuk el, akkor ez azt jelenti, hogy a koporsó a halott háza, kunyhója. De az idézett adatok alapján úgy is lehet magyarázni, hogy a halott hazament, mert a mari és más finnugor népek felfogása szerint a halottaknak a másvilágon megvan a maguk falujuk, ahol együtt vannak a halott földije, ott van a halála után a háza, tehát a másvilágra is hazament (vö. KARJALAINEN, Die Religion der Jugra-Völker I, 180).

A permi nyelvekben, mint a NyK. LIV. kötetében kimutattam (185), maga a 'ház' szó a koporsó neve. A mari nyelvben sem a *kudo*, sem a *pört* szó nem jelent koporsót, de tekintettel arra, hogy a koporsó mai mari neve orosz jövevényszó, nem látszik lehetetlennek, hogy itt is az eredeti 'ház' jelentésű *kudo* szó volt a 'koporsó' régi neve.

BEKE ÖDÖN

³ L. még BEKE: Ethn. LXIII, 432—433. — *A szerk.*